

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ

ƏDƏBİ DİL TARİXİ
(Bakalavriat səviyyəsi üçün)

B a k ı – 2021

**Proqram ADPU-nun Azərbaycan dilçiliyi kafedrasında
hazırlanmışdır.**

Elmi redaktor: Mahirə Hüseynova

filologiya elmləri doktoru, professor

Tərtib edən: İradə Kərimova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Rəyçilər: İsmayıl Kazımov

filologiya elmləri doktoru, professor

Sevinc Sadıqova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

İZAHAT VƏRƏQİ

“Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2013-cü il 10 aprel tarixli sərəncamı dilçiliyin, onun ayrı-ayrı şöbələrinin, bölmələrinin, eyni zamanda **Ədəbi dil tarixi** fənninin inkişaf etdirilməsi, müasir standartlara cavab verən araşdırmaların aparılması, proqram, dərslik və dərs vəsaitlərinin yenidən hazırlanmasını zəruri etmişdir.

Zamanın tələbinə uyğun olaraq, müasir dünya təhsilinə inteqrasiya edən Azərbaycan təhsil sistemi də yenilənir, ayrı-ayrı fənlərin tədrisində yeni kurikulumun tələbləri ödənilir. Təhsil islahatlarının mərhələlərinin ardıcılığını (I–1999-2003 öyrədici-innovativ mərhələ; II–2004-2007 hazırlıq mərhələsi; III–2008-2013 tətbiqetmə mərhələsi) nəzərə alaraq, bu sistemin ali təhsil müəssisələrində də tətbiq edilməsi zərurəti meydana çıxmışdır.

Fənn kurikulumlarının səciyyəvi cəhətlərinin müqayisəli təsviri: ənənəvi təhsil proqramından fərqli olaraq müasir kurikulum şəxsiyyətyönlüdür, nəticəyönlüdür, tələbəyönlüdür, inteqrativlik əsas prinsip kimi qəbul olunmuş və qiymətləndirmə standartları, mexanizmləri müəyyən edilmişdir.

Təhsil proqramının sonunda məzun aşağıdakı ümumi kompetensiyalara yiyələnəcəkdir:

- İxtisası üzrə ən azı bir xarici dildə kommunikasiya bacarığına;

- Ədəbi dil tarixinin, hüquqi, siyasi, mədəni, ideoloji əsasları və müasir dünyadakı yeri və roluna dair sistemli və hərtərəfli biliklərə, milli dövlətimizin perspektiv inkişafını proqnozlaşdırma bacarığına;

- Ölkəmizə və dövlətçiliyimizə qarşı yönəlmiş təzyiqləri müəyyənləşdirmək bacarığına;

- İş yerində informasiya texnologiyalarından istifadə etmək bacarığına;

- Məsələlərin həlli yolunda əlavə məlumat resurslarını müəyyənləşdirmək və seçə bilmək bacarığına;

- İxtisası üzrə nəzəri bilikləri və dilimizin tarixi köklərini əks etdirən fikirlər yürütmək qabiliyyətinə;

- Yeni şəraitə uyğunlaşmaq, təşəbbüs irəli sürmək bacarığına və uğur qazanmaq iradəsinə;

- Professional fəaliyyətini planlaşdırmaq, təşkil etmək, gələcək təhsilini və mövcud bacarıqlarını inkişaf etdirmək, vaxtı məqsədlərinə görə idarə etmək, verilən tapşırıqları zamanında yerinə yetirmək bacarığına;

- Şəxsi fəaliyyətində sosial-ekoloji məsuliyyətə, eləcə də vətəndaş şüuru, etik yanaşma və keyfiyyətə üstünlük vermə qabiliyyətinə;

- Bilik və bacarığını inkişaf etdirmək məqsədilə vəziyyəti və özünü yenidən qiymətləndirmək və özünütənqid qabiliyyətinə.

Təhsil Proqramının sonunda məzun aşağıdakı peşə kompetensiyalarına yiyələnməlidir:

- Ədəbi dil tarixi üzrə qazanılmış bilik, bacarıq və vərdislərə uyğun olaraq problemlərin həllində iştirak etməyə hazır olmaq qabiliyyətinə;

- Təlim prosesini ümumi təhsilin Ədəbi dil tarixi fənni üzrə dövlət standartlarının tələblərinə uyğun olaraq təşkil etmək bacarığına;

- Azərbaycan dili dərslərinin tədrisində (leksika) ədəbi dil materiallarının öyrədilməsi zamanı şagirdlərdə mütaliə səriştələrini formalaşdırmaq, mənəvi-əxlaqi inkişafa nail olmaq qabiliyyətinə;

- Fənnin nəzəri və praktik səviyyədə öyrənilməsinin tərkib hissəsi olan psixoloji, pedaqoji, didaktik, kommunikativ məsələlərdən anlamaq bacarığına;

- Təhsilalanların istedadının aşkar olunması və inkişafı ilə bağlı distant təlim texnologiyalarından istifadə bacarığına;

- Tədris etdiyi fənnə hazır biliklər toplusu kimi deyil, daimi dərkətmə prosesi kimi baxmaq, analiz və sintez etmək qabiliyyətinə;

- Gözlənilən təlim nəticələrinə uyğun olan müvafiq qiymətləndirmə meyarları və metodlardan məqsədli şəkildə seçmək və tətbiq etmək bacarığına;

- Fənnin nəzəri və praktik səviyyədə öyrənilməsinin tərkib hissəsi olan psixoloji, pedaqoji, didaktik kommunikativ məsələlərdən baş çıxarmaq səriştəsinə;

- Yeni situasiyalara adaptasiya olunmaq, yeni ideyaları generasiya etmək bacarığına;

- Problemlə şəraitdə təşəbbüskarlıq göstərmək və məsuliyyəti öz üzərinə götürmək qabiliyyətinə...

Fənnin hədəfi:

- Ədəbi dil tarixi fənninin əsas hədəfi təhsilalanların-tələbələrin ədəbi dilimizin təşəkkülü, ümumxalq dili əsasında formalaşması, inkişafı və milli dil əsasında formalaşması, inkişafı ilə bağlı nəzəri bilik və bacarıqlarını aşkar etmək, tədris ili boyunca əldə etdikləri bilik və vərdişlərin sistematik olaraq anlamalarının təmin olunmasını, əldə etdikləri biliklərdən məntiqi nəticə çıxara bilmək qabiliyyətlərini aşkar etməkdən ibarətdir.

Fənnin məqsədi:

- Ədəbi dilin təşəkkülü və inkişafı haqqında mükəmməl məlumatların öyrənilməsi istiqamətində biliklərin ardıcıl və sistemli şəkildə formalaşdırılması;

- Ədəbi dil tarixinin mərhələlərə bölünməsinin hansı tarixi səbəblərlə əlaqədar olduğunun müəyyənləşdirilməsinin öyrədilməsi;

- Azərbaycan milli ədəbi dilinin formalaşmasının milli mədəniyyətin və bütövlükdə millətin formalaşması ilə müşayiət olunması haqqında biliklərin dərinləşdirilməsi;

- Ədəbi dil tarixi problemlərinin həllinə xidmət edən müasir metod və üsulları öyrənib tətbiq etmək və s.

- Fənnin mühüm məqsədlərindən biri də, tələbələrin öyrəndikləri qaydaları kommunikasiya zamanı düzgün istifadə etmələrinə zəmin yaratmaqdan ibarətdir.

- Tələbələrin interaktiv tapşırıqlar vasitəsilə düzgün istifadə metodlarını öyrənmək, onların nəzəri biliklərini üzə çıxarmaqla yanaşı, eyni zamanda tələbələrin təxəyyülünün inkişafına, yaradıcılıq qabiliyyətinin aşkarlanmasına köməklik göstərmək də bu fənnin qarşısında duran başlıca məqsədlərindəndir.

- Daha bir məqsəd isə, fənnin tədrisi zamanı tələbələrin əldə etdikləri biliklərdən istifadə etməklə fikir mübadiləsi və müzakirəsində iştirak etməsini təmin etmək, onların interaktiv fəallıqlarını artırmaq, tələbələri öyrəndikləri mövzulara aid slaydlar və s. hazırlamağa həvəsləndirməkdən, onları müasir təlim metodlarından, yeni texnologiyalardan istifadə etməyə sövq etməkdən ibarətdir.

Ədəbi dil tarixi fənninin təlim nəticələri:

FTN 1. Qazandığı elmi-nəzəri materialdan istifadə edərək müxtəlif mövzuları təsvir edirlər.

FTN 2. Əməli fəaliyyətdə olan dildən yüksək səviyyədə istifadə etmək bacarığı və vərdişlərinə sahib olurlar.

FTH 3. Klassiklərimizin yaradıcılığında ortaya çıxan faktları müasir dil baxımından təhlil edirlər.

FTH 4. Elmi-nəzəri biliklər dərinləşdirilərək klassiklərimizin yaradıcılığı üzərində təhlillər aparılmaqla, tələbələrdə analitik təfəkkür inkişaf etdirilir.

FTH 5. Tələbə klassiklərimizin yaradıcılığı ilə müasir dil arasındakı oxşar və fərqli cəhətləri ayırd etməyi öyrənir.

FTN 6. Ədəbi dil tarixinin monumental məsələlərini öyrənirlər.

FTN 7. Fənnin tədrisi zamanı innovativ metodlardan istifadə edərək müasir standartlara uyğun qiymətləndirmə aparılır.

Qiymətləndirmə metodları:

Ədəbi dil tarixi fənninin tədrisi zamanı tələbəyönümlüyə xidmət edən müxtəlif qiymətləndirmə formalarından istifadə edilə bilər. Məsələn:

- yazı işləri
- test tapşırıqları
- müzakirələr
- frontal və fərdi sorğu
- qrup işləri və digər

Lazım gəldikdə qiymətləndirmə üsul və formaları birləşdirilə, yeniləri ilə əvəzlənə bilər.

Fənnin tədrisində istifadə olunacaq təlim və öyrənmə metodları:

Müntəzəm şəkildə həyata keçirilən innovativ öyrənmə metodları tətbiq edilərək, daim nəzarətdə saxlanılaraq təkmilləşdirilməlidir. Fənnin tədrisi zamanı istifadə edilən tədris və öyrənmə metodlarına, təxminən, aşağıdakıları nümunə göstərmək olar:

- Praktiki tapşırıqlar (daha çox ist. olunur)

- Təqdimatlar, müzakirələr (daha çox ist. olunur)
- Müstəqil iş, araşdırma, esse (daha çox ist. olunur)
- Qrup yarışmaları
- Cütlərlə iş
- Hesabatlar
- Video və audio seminarlar
- Stimulyasiyalar
- Qrup qiymətləndirməsi və s.

Fənnin tədrisi zamanı nəzəri və tətbiqi məsələlər arasında nisbətənin gözlənilməsinə də diqqət yetirilməlidir.

Ədəbi dil tarixi fənninin təsviri:

Ədəbi dil tarixi fənni tələbələri böyük bir tarixi dövrün təhlili, üslubların tarixi, onların formalaşma və inkişafı haqqında məlumatları mənimsəməyə, dilimizin tarixi kökləri haqqında dərin elmi biliyə malik olmağa yönəldir.

Kursun məzmunu:

“Ədəbi dil tarixi” fənninin tədrisi zamanı auditoriya dərslərinin həcmi nəzərə alaraq üç modula bölmək məqsədəuyğundur. Hər modulun sonunda aralıq imtahanı və bir sərbəst iş yerinə yetirilməlidir. Mövzuların aşağıdakı şəkildə təqdim edilməsi məqsədəuyğundur:

I MODUL

I Mövzu: “Ədəbi dil tarixi” fənninin mövzusu, məqsəd və vəzifələri. Azərbaycan ədəbi dili anlayışı. Ədəbi dilin formaları: a)şifahi ədəbi dil; b)yazılı ədəbi dil. Ədəbi dili üslublarının təşəkkülü. Bədii üslubun inkişaf tarixi. Ədəbi dil tarixində onun xüsusi yeri. Ədəbi dil tarixi fənninin mövzusu, məqsədi və vəzifələri. Bu fənnin əsas və köməkçi mənbələri:

Azərbaycan dilinin yazılı qaynaqları, dialekt və şivələr. Qədim türk yazılı abidələri (Orxon-Yenisey və Uyğur abidələri, ərəb əlifbası ilə yazılmış abidələr, lüğətlər, başqa türk dilləri və onların yazılı abidələri, onomastik vahidlər və s.). Başqa fənlərlə əlaqəsi. “Azərbaycan dili tarixi” fənni ilə “Ədəbi dil tarixi” fənninin oxşar və fərqli cəhətləri: 1) obyekt uyğunluğu; 2) abidələrin müştərəkliyi; 3) ədəbi dil tarixinin seçmə, normalı faktlarla işi; 4) faktların kontekstlə bağlılığı və üslubi mənsubiyyəti; 5) Ədəbi dil tarixi fənninin fazeoloji materiala fəal münasibəti; 6) “Dil tarixi” və “Ədəbi dil tarixi” fənlərinin dil və nitq kateqoriyaları üzrə ixtisaslaşması məsələsi; 7) “Ədəbi” və “qeyri-ədəbi” nitq nümunələrinin Azərbaycan dilinin tarixində təzahürü və bunların norma təşkil edən komponentlər vahidi kimi vəhdəti; 8) Leksik tərkibdə, qrammatik quruluşda, qismən də fonetik sistemdə əcnəbi təzahürlərin ədəbi normaya müdaxiləsi. Azərbaycan ədəbi dilinin inkişaf dövrləri haqqında mülahizələr. Ədəbi dilin inkişaf tarixinin müxtəlif meyarlarla dövrləşdirilməsi. Şərtlər və prinsiplər (əsrələr, tarixi və ədəbi şəxsiyyətlər, yazılı abidələr, ümumxalq dili və milli dil, tarixi formasiya, ictimai-siyasi şərait, norma və tarixi inkişaf, dilin quruluşundakı inkişaf, üslublarda nəzərə alınacaq cəhətlər, xüsusiyyətlər və s.). Dövrləşmənin əhəmiyyəti: xalqın dili ilə tarixi, təfəkkür tərziləri ilə həyat şəraiti, bədii düşüncəsi ilə zehni səviyyəsi arasındakı əlaqələri müəyyənləşdirmək. Azərbaycan ədəbi dilinin (ümumxalq dili və milli dil) funksiyası və nüfuz dairəsinin həddləri ədəbi dilinin norma və tarixi inkişaf prinsiplərinə görə üç dövrə ayrılması:

I. Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkül dövrü (qədim dövrlərdən XIII əsrə qədər); II. Azərbaycan ədəbi dilinin ümumxalq dili əsasında formalaşması və inkişafı dövrü (XIII əsrdən XVII əsrə qədər); III. Azərbaycan ədəbi dilinin milli dil əsasında formalaşması və inkişafı dövrü (XVII əsrdən bu günə qədər).

II Mövzu: Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkül dövrü.

Dövrün əvvəllərindən axırına qədər ədəbi dilin, əsasən, bədii üsluba, bədii ədəbiyyata xidmət etməsi. Həmin dövrdə bədii üslubun qabaqcıl qolunun mənzum əsərlər təşkil etdiyindən dövrün ədəbi dilinin, əsasən, nəzm dili olması. Dövrün ortalarında yazılı ədəbi dilin nəsr qolunun yaranması, nəsr ilə yazılmış əsərlərin say

və üslubca növlərinin artması. Bu dövr sonrakılara nisbətən uzun müddətli olsa da, ədəbi dilin inkişaf sürətinin son dərəcə yavaş, ədəbi dildə dəyişmənin az olması, eyni tanış ifadələrin əsrlər boyu təkrarlanması, ümumxalq dilində- canlı danışığda baş verən bir sıra yeniləşmələrin, ədəbi dildə, xüsusən yazılı ədəbi dildə çox cüzi miqdarda əks olunması. Dövrün yazılı ədəbi dilinin məhdud dairədə işlənməsi, demək olar ki, ancaq yazmaq və oxumaq bilənlərə, ali təbəqəyə xidmət etməsi. Xalq kütlələrinin yazılı ədəbi dildən geniş istifadə edə bilməməsi. Dövrün müxtəlif zamanlarda baş verən bir sıra ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq ədəbi dilin lüğət tərkibində, qrammatik quruluşunda, üslublar sistemində müəyyən dəyişikliklərin olması. VII-XVI əsrlər ədəbi dilinin, XIII-XIV əsrlər ədəbi dilindən, XII-XVI əsrlər ədəbi dilinin, XV-XVI əsrlər ədəbi dilindən fərqli xüsusiyyətləri. Azərbaycan xalqının və ümumxalq dilinin təşəkkülünün və formalaşmasının, əsasən, eramızın əvvəllərindən başlayaraq təqribən IX əsrə qədər inkişafı. V-IX əsrlərdə ümumi Şifahi Azərbaycan ədəbi dilinin formalaşması. Qəbilə dilində yaradılmış olan şifahi ədəbiyyat nümunələri: bayatı, əfşar, qaytağı, varsağı kimi vahid ümumxalq folklorunun yaranması ilə təqribən IX-XI əsrlərdə ümumxalq Azərbaycan folklorunun əsasının qoyulması. Azərbaycan xalqının və onun vahid ümumxalq dilinin formalaşdığı ilk dövrdə yaradılmış Azərbaycan folklorunun ilk nümunələri: tapmacalar, məsəllər, atalar sözləri, bayatılar, nağıllar, dastanlar və s. Bu folklorun formalaşması ilə birlikdə onun ifadə vasitəsi olan ilk şifahi ədəbi dilin yaranması. Şifahi ədəbi dil və dialektfövqü hadisələr. Folklor nümunələrinin canlı danışığ dili və ədəbi dil arasında körpü təşkil etməsi. Bu mərhələdə şifahi ədəbi dilin mövqeyi. Etnonim mənşəli sözlər, alliterasiya formalı şeirlər.

III Mövzu: “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dili.

Şifahi ədəbi dilin əlamətdar cəhətləri haqqında geniş və ümumi təsəvvürə malik olmaq üçün “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları üzrə mülahizələr. Dastanlarda trafenrlər və klişələr. Dastanın tədqiq tarixi və məşhur qorqudsünas alimlərin fikirləri. “Dədə Qorqud” dastanlarının yarandığı dövr. Dastanın qədimliyini təsdiq edən

faktlar. Bəzi boyların dünya ədəbiyyatında geniş yayılması faktları (Təpəgözün Homerin Siklopu ilə müqayisəsi və s.) Dastandakı hadisələrin tarixi-coğrafi aspektdə şərhı. Dastanın onomastikası (Orxon-Yenisey abidələrinin onomastikası ilə müqayisə). Azərbaycanla bağlı toponimlər. Dini mənsubiyyətin izahı; dastanda şamanizmin təzahür formaları: müqəddimə və boylarda islamiyyətlə bağlı detallar. Dastanın dilində fonetik xüsusiyyətlər. Dastanda fonetik-semantik, morfoloji və sintaktik yolla söz yaradıcılığı. Dastanın poetik sistemi, alliterasiya, assonans, bədii təyin və sintaktik paralellər. Leksik paralellərdə oğuz-qıpçaq leksik ünsürlərinin təzahürü formaları. Dastanın dilinin morfoloji xüsusiyyətləri – əsas və köməkçi nitq hissələri, sözdüzəldici və sözdəyişdirici şəkılçilər. Sintaktik xüsusiyyətlər – söz birləşmələri, sadə və mürəkkəb cümlələrin nisbəti. Fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətlərin başqa türk dilləri ilə və “Oğuznamə” lərin dili ilə müqayisəsi. Dastanın dilinin Azərbaycan dili tarixinin başqa abidələri, müasir Azərbaycan ədəbi dili və dialektlərinin faktları ilə müqayisəsi. “Dədə Qorqud” dastanlarının X-XII əsrlərdə tamamlanması məsələsi. Bu mərhələdə dastanın yazıya köçürülməsi haqqında mülahizələr. X-XII əsrlərdə Azərbaycan yazılı ədəbi dilinin mövcudluğu haqqında fakt və mülahizələr: Yazı və əlifba varlığı; Türk dillərində ərəb əlifbasından istifadə (Y. Balasaqunlunun “Kudatqu bilik”, M. Kaşğarının “Divanü lüğat-it-türk” adlı əsərləri və s.). Ərəb mənbələrində Azərbaycan toponimlərinin işlənməsi. “Hüdudül-ələm”, “Təvarixüs-Səlcuq”, “Siyasətnamə” və s. əsərlərdə türkcə elementlərin işlənməsi; Fars dilində yazan görkəmli Azərbaycan şairləri Qətran Təbrizi, Əfzələddin Xaqani, Məhsəti Gəncəvi, Nizami Gəncəvinin dilində milli təfəkkür tərzinin izləri. Onların əsərlərində Azərbaycan ədəbi dilinin leksik-qrammatik frazeoloji nümunələrinin işlənməsi zəminində azərbaycancanın farscaya təsiri. Nizami əsərlərində Azərbaycan yazılı ədəbi dilinin mövcudluğunu təsdiq edən nümunələr; XIII əsrdəki bədii-üslubi

kamilliyin qədim ənənə üzərində yetişmək imkanı (“Qisseyi-Yusif” Həsənoğlunun məşhur qəzəlləri, “Nəzmül-xilafiyət” və s.).

İntegrativ tapşırıqlar:

Mövzular üzrə hazırlanmış test tapşırıqları üzrə iş;

Ədəbi dilin dövrləşdirilməsi ilə əlaqədar problem situasiyalar və onlarla bağlı müzakirələr;

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dili üzərində iş, dastanın nüsxə fərqləri ilə bağlı qarşıya çıxan problemlər və onların həllinin müzakirəsi;

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının lüğətinin yaradılması ilə bağlı təklif və nümunələrin hazırlanması...

II MODUL

IV Mövzu: Azərbaycan ədəbi dilinin ümumxalq dili əsasında formalaşması və inkişafı dövrü. İctimai-tarixi şərait. Monqol istilas. Azərbaycan dilinin fəaliyyət dairəsi. Ədəbi dilin iki üslubda formalaşmış inkişaf etməsi: 1.Klassik şeir-qəzəl üslubu; 2. Dini-təbliği və fəlsəfi şeir üslubu.

Ədəbi dilin əsas xüsusiyyətləri: a) ümumxalq Azərbaycan dilinin qrammatik quruluşu və lüğət tərkibinin ədəbi dilin əsasını təşkil etməsi; b) Azərbaycan dili sözlərinin xüsusiyyətləri; c) ərəb-fars dillərinin təsiri; ç) bir çox ərəb və fars sözlərinin ifadələrinin azərbaycancalaşdırılması nümunələri.

Məsnəvi və namə: Əlinin “Qisseyi-Yusif” poemasının dili. Əsərdə xalq danışığı dili vahidlərinin çoxluğu, eləcə də o zaman artıq canlı danışığa keçməkdə olan ərəb-fars sözlərinin müəyyən məqamlarda işlədilməsi. “Dastani-Əhməd Həraminin” dili. Əsərdə canlı danışığı dili xüsusiyyətləri. “Dədə Qorqud” dastanlarının dili ilə uyğunluq. Azərbaycan dili ilə əlaqədar lüğətlər: Hinduşah Naxçıvaninin “Sihahid ül-əcəm-bil-lisan-əl farsı”, Hüsəməddin Əbdül-Möminin “Töhfeyi-Hüsam”, Cəmaləddin ibn Mühənnanın “Kitabi hilyət ül-insan və helbət ül-lisan”, Əbu Həyyanın “Kitabi-

ül-idrak li-lisan il ətrak” əsərləri. Bu əsərlərdə XIII-XIV əsrlər Azərbaycan türk dilinin lüğət tərkibi, morfoloji və sintaktik xüsusiyyətlərin əks olunması.

İzzəddin Həsənoğlunun dili. Azərbaycan dilində yazılmış əsərlər hələlik əldə olmadığına görə XIII əsrdə yaşayıb-yaratmış olan Həsənoğlunun hər iki qəzəlinin Azərbaycan yazılı ədəbi dilinin ilk nümunələri sayılması. Ədəbi varislik məsələsi. Bu qəzəllərin bədii üslub üçün – qəzəl üçün uzun müddətli əməliyyat nəticəsində yetkinləşmiş, bişirilmiş bir dili təmsil etməsi.

Qazi Bührənəddinin dili. Şeirlərinin iki mənbə ilə bağlılığı: 1.Ümumxalq folkloru. 2. Fars və ərəb ədəbiyyatı. Şairin ümumxalq folkloruna üstünlük verməsi və bunun şeirlərin dilində əksi. Tuyuqların dili ilə rübai və qəzəllərinin dilinin fərqli xüsusiyyətləri: tuyuqlarda şifahi dil – folklor elementləri, rübai və qəzəllərdə isə ərəb-fars dillərinin ədəbi ənənələrinin üstünlük təşkil etməsi. Onun dilində oğuz və qıpçaq tayfa dillərinin fonetik və morfoloji əlamətləri. "Divan"-ın türk mənşəli leksikası. "Divan"-ın dilində dialekt və danışiq-folklor üslubunun təzahürləri (şəhər/şər, yaya/yayaq, yenə/genə, utanar/utanır, qızarar/qızarır və s.).

İmaməddin Nəsiminin dili. Nəsiminin yaradıcılığı ilə Azərbaycan ədəbi dilinin bu pilləsinin bütün bədii potensialının öz ifadəsini tapması. Nəsiminin Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafına yeni istiqamət verməsi. Xətai, Füzuli kimi dahilərin yaradıcılığı üçün əlverişli zəmin hazırlanması. Nəsimi dilinin lüğət tərkibi türk və ərəb-fars mənşəli leksikanın qaynayıb-qarışması nisbəti. Türkcənin mövqeyini gücləndirmək cəhdi və təcrübəsi. Frazoloji söz və ifadələr, atalar sözləri və məsəllər, fərdi aforizmlər. Söz yaradıcılığı, müasir dilə görə leksik və semantik arxaizmlər. Lirik və elmi-fəlsəfi məzmunlu şeirlərinin dil xüsusiyyətləri: lirik şeirlərində dilin sadəliyi və anlaşılıqlığı hürufilik ideyası aşılayan elmi-fəlsəfi məzmunlu təriqət şeirlərinin dilində çətin anlaşılan ərəb-fars, hürufilik terminlərinə nisbətən geniş yer verilməsi. Nəsimi dilində ərəb-fars sözlərinin mövqeyi. Alınma leksikonunun

əksəriyyətinin milli qarşılığının olması. Alınma və milli sözlərin bir çox hallarda böyük silsilədən ibarət sinonim cərgə təşkil etməsi. Nəsimi sintaksisinin elastikliyi. Danışiq dili sintaksisinin güclü nüfuzu.

V Mövzu: Ş.İ.Xətai və M.Füzulinin dili. İctimai-siyasi və mədəni şərait. Ağqoyunlu, Qaraqoyunlu və Səfəvi dövlətlərinin siyasi və mədəni həyatımızda oynadığı rol. Qaraqoyunlu dövlətinin hökmdarı Qara Yusifin oğlu Cahanşah Həqiqi və Şah İsmayıl Xətəinin sarayına Azərbaycan və fars dilində yazan böyük sənətkarların (Həbib, Xəlil, Kişvəri, Süruri, Şahi, Xəzani, Hamidi, Tüfeyli, Xətai, Təbrizi və başqaları) toplanması. Həmin sənətkarların Azərbaycan dilində zəngin poetik irsləri, dilimizin inkişafı, üslubca zənginləşməsi üçün əlverişli zəmin hazırlamaları, Şah İsmayıl dövründə Azərbaycan dilinin mövqeyi – Azərbaycan dilinin orduya, saraya nüfuzu, dövlət dili səviyyəsinə qalxması. Azərbaycan dili terminləri. Türkdilli sənətkarlarla əlaqə və Azərbaycan ədəbi-bədii dilinin inkişafında bunun rolu. Cığatay dili ünsürlərinin güclənməsi (Kişvəri və Əmaninin dili üzrə). Ədəbi dilimizin bu pilləsində anadilli ədəbiyyatımızın yüksək inkişafı və bədii sənət abidələrinin kəmiyyətə çoxluğu. Azərbaycan ədəbi dilində üslubi təkamülün kamala çatması və yeni üslubların yaranması. Başlıca üslublar: a) dini-təbliği şeir üslubu; b) klassik şeir üslubu; c) ali üslub; ç) qoşma üslubunun ilk nümunələri; d) elmi üslubun ilk nümunəsi.

Təbriz və Şirvan dialekt xüsusiyyətlərinin ümumiləşərək vahidləri, xüsusən Azərbaycan dilinin özünəməxsus sadə sözlər və bunların əsasında düzəldilmiş ifadələr, frazeoloji vahidlər.

Əsərlərinin lüğət tərkibində folklor dili ilə klassik şeir dilinin vəhdəti. Qurbani qoşmalarında müasir dil baxımından arxaik söz və ifadələrin tək-tək hallarda işlənməsi səbəbləri

Şah İsmayıl Xətəinin dili. XVI əsrdə Ş.İ.Xətəinin başçılıq etdiyi Səfəvilər dövləti zamanından başlayaraq Azərbaycan dilinin mövqeyi. Nüfuz dairəsinin daha da genişlənməyə başlaması və

dövlət idarələrində, saray hərbi hissələrdə işlənən rəsmi dillər sırasında xüsusi yeri, Azərbaycan ədəbi dilinin geniş surətdə işlənən rəsmi dil olaraq digər dillərə, o cümlədən ərəb və fars dillərinə təsiri. Xətəinin bir rəhbər və şair kimi dilə münasibəti. Xətəi dilinin iki istiqamətdə – folklor üslubu və klassik şeir ənənələri üzrə inkişafı. Xalq şeiri üslubunda yazdığı əsərlərdə pafos, çağırış nidaları, dinin təbliğinin siyasi əhəmiyyət daşması. Bu əsərlərin, həm də mərkəzləşmiş dövlət yaratmaq, xalqı öz tərəfinə cəkmək, xarici işğalçılara qarşı mübarizə aparmaq məqsədlərinə xidmət etməsi. Xətəinin klassik şeir üslubunda yazdığı qəzəllərinin dili. “Dəhnamə” poemasının məsnəvi üslubunun ilk nümunələrindən biri kimi dil xüsusiyyətləri - fonetik, leksik-qrammatik və üslubi-poetik normaları. Əsərin dilinin sadəliyi, folklor-danışq üslubuna yaxınlığı, bədii təsvir və ifadə vasitələrinin xalq dastanlarında paralellərinin olması, real təbiət lövhələrinin, psixoloji momentlərinin təsviri. Xətəinin dilində aforizmlər. Atalar sözləri və məsəllərin sıxlığı. Xətəi dilindəki leksik, semantik və fonetik arxaizmlərin müasir ədəbi dilimizlə müqayisəsi. Təqlidi sözlər. Aşıq poeziyası ənənəsi nümunələri.

Məhəmməd Füzulinin dili. Füzulinin yetişdiyi dövrdə Azərbaycan dilinin mövqeyi. Azərbaycan ədəbi-bədii dilinin səviyyəsi və imkanları. Şairin bu dövrdə yetişmiş alim, şair, kamil bir şəxsiyyət olaraq zəmanəsinin elmini, fəlsəfəsini və hər üç ədəbi dili-Azərbaycan, ərəb, fars dillərini mükəmməl bilməsi. Azərbaycan dilinin klassik şeir qolunu – klassik şeir üslubunu yüksək zirvəyə qaldırmaq kimi şərəfli bir işi öhdəsinə götürməsi. Füzulinin şəraiti, dövrün tələbini, oxumaq, yazmaq asanlığını nəzərə alaraq digər şeir növbələrindən qəzəli və bədii dilin zənginləşdirilməsi üçün mühüm səbəblərdən biri olan yenidən yaranmış məsnəvi üslubunu inkişaf etdirməyi üstün tutması. Füzulinin sözə verdiyi qiymət və bədii dil nümunələrini yaradarkən sözlərdən ustalıqla istifadə bacarığı. Qəzəl və məsnəvilərdə əsas yer tutan Azərbaycan sözlərinin əksəriyyətinin dilimizin əsas lüğət fonduna mənsub olması. Belə

sözlərin nəinki müasir Azərbaycan dilinin Füzuli dövründəki Azərbaycan dili ilə, hətta ondan bir neçə əsr əvvəlki Azərbaycan dili ilə bağlılığı. Təkhəcalı sözlərdən yaradıcı istifadə. Ərəb-fars sözlərinin işlənmə xüsusiyyətləri. Alınma sözlərdə semantik təkamül. Müasir dilimiz üçün arxaikləşmiş milli və alınma sözlər. Daxili qafiyə. Təsvir vasitələri. Təşbihlər. Çoxmənalılıqdan, sinonim, omonim və antonimlərdən istifadə. Füzulinin qəzəllərində, məsnəvilərində və digər şeirlərində işlənmiş frazeoloji ifadələr, məcazi mənalı, zərb-məsəl mahiyyətli sözlər və ifadələr. Füzuli dilinin qrammatik quruluşu. Cümlə tipləri. “Leyli və Məcnun” poemasının dil və üslub xüsusiyyətləri. “Şikayətnamə” satirik, “Həqiqət-üs-süəda” romantik nəsrin ilk nümunələri kimi. Füzuli dili XVI əsrə qədərki Azərbaycan ədəbi-bədii dilinin zirvəsi və ümumiləşdirici yekunu kimi.

Tərcümə əsərləri “Şühədənamə”nin və “Şeyx Səfi təzkirəsi”nin dili və üslubu. Əsərlərin dilinin danışq-folklor üslubu ilə bağlılığı. Tərcümə əsərlərində milli mənşəli sözlərin çoxluq təşkil etməsi və Təbriz dialekti ilə əlaqəsi. Əsərlərin dilində bəzi qrammatik, fonetik və sintaktik faktların təhlili “Şühədənamə” dilinin Füzulinin “Həqiqət-üs-süəda” əsərinin dili ilə müqayisəsi.

İntegrativ tapşırıqlar:

Azərbaycan ədəbi dilinin yaranması, formalaşması ilə bağlı fikirlər, nəzəriyyələr haqqında fikir mübadiləsi;

Esselərin hazırlanması və fikir mübadiləsi;

Azərbaycan ədəbi dilinə aid ilk nümunələrin yaranması ilə bağlı mövcud fikirlərin ümumiləşdirilməsi və testlərin hazırlanması;

Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında Ş.İ.Xətəinin rolu, M.Füzulinin rolu və s. mövzularda esselərin hazırlanması və qiymətləndirilməsi....

III MODUL

VI Mövzu: Azərbaycan ədəbi dilinin milli dil əsasında formalaşması və inkişaf dövrü. XVII-XVIII əsrlər ədəbi dili. Azərbaycan xanlıqları arasında ictimai, siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrin tədricən artması, bunun indiki Azərbaycan ümumxalq dilinə, xüsusən Azərbaycan ədəbi dilinə müsbət təsiri. XVII əsrin keçid xarakteri. Dialekt və şivə məsələsi. Şifahi xalq ədəbiyyatının yazılı bədii ədəbiyyatda təsirinin artması və bunun ədəbi dildə inikası. Bu mərhələdə ədəbi dildə üslubi təzahürlər: a) qoşma üslubu; b) məsnəvi-dastan üslubu; c) klassik şeir üslubu; ç) dini-təbliği şeir üslubu; d) elmi nəsr üslubu; e) bədii nəsr üslubu. Füzuli davamçıları d. Füzuli məktəbinin dil ənənəsi və dil süqutu (klassik-kitab üslubunun süqutu). Saib Təbrizi və Qövsü Təbrizinin dili. Məsnəvi dilində sadələşmənin xarakteri. Fədainin “Bəxtiyarnamə” və Məsihinin “Vərqa və Gülşə” məsnəvilərinin dili. Bu zaman Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş və eləcə də azərbaycanca yazılmış orijinal nəsrin nümunələri (“Dərbəndnamə”, “Kəllilə və Dimnə”, “Şəhriyar” dastanı.). Bu əsərlərdə şifahi və yazılı nitq çalarlarının vəhdəti. Xalq şeiri janrlarının Vidadi və Vaqif tərəfindən yazılı ədəbi dildə qanuniləşdirilməsi.

M.P.Vaqifin dili. Qoşma üslubunun Vaqifin simasında daha yüksək zirvəyə çatması. Klassik üslubda və qoşma üslubunda yazılmış şeirlərinin müqayisəli təhlili. Əsərlərinin lüğət tərkibi. Xalq dili frazeologiyası. Ərəb-fars sözlərinin mövqeyi. Alınma sözləri anlatma bacarığı. Təşbihlər. Təsvir obyektləri. Obrazlarının milli xarakter daşması. Qrammatik quruluşun saflığı. Cümlə quruluşunda şifahi nitq xüsusiyyətləri. Ədəbi dildə xalq dilinə meylin güclənməsi. Heca vəznində şeirin ədəbi dildə aparıcı mövqe tutması, ədəbi dildə, ərəb-fars leksik və qrammatik formalarının mövqeyinin zəifləməsi. Leksik, fonetik və qrammatik tərkibin sabitləşməyə doğru inkişafı, ədəbi dil normasının demokratikləşməsi.

VII Mövzu: XIX əsr Azərbaycan ədəbi dili. İctimai-siyasi və mədəni şərait. İctimai şəraitin Azərbaycan dilinin sabitləşməsi sürətinə müsbət təsiri. Lüğət tərkibində dəyişikliyin nəzərə çarpması. Ərəb və fars dilərinin alınma mənbəyi kimi fəaliyyətdən düşməsi. Ədəbi dilin lüğət tərkibində rus və Avropa sözlərinin getdikcə artması. Rusiya ilə siyasi və mədəni əlaqənin Azərbaycan mühitinə təsiri. Bu mərhələdə Azərbaycan ədəbi dilindəki başlıca üslublar: a) təmsil və satira üslubu; b) bədii nəsr üslubunun yeni qolları: dram, hekayə; c) elmi üslub da onun qolları; ç)qoşma üslubu; d) mətbuat üslubu. Klassik-kitab üslubunun epizodik davamı (A.Bakıxanov, S.Ə. Şirvani).

M.F.Axundovun dili. XIX əsr Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında M.F.Axundovun rolu. Onun Azərbaycan ədəbi dilinin müstəqilliyi uğrunda ərəb və fars dillərinin təsirinə qarşı mübarizəsi. Əlifba layihələri, orfoqrafiya, termin üslubu haqqında fikirləri və təlimi. Yaratmış olduğu dram üslubunun N.Vəzirov, Ə.Haqverdiyev tərəfindən davam etdirilməsi, ədəbi dilin inkişafında bu üslubun yeri. M.F.Axundovun komediyalarının, “Aldanmış kəvakib” povestinin, fəlsəfi əsərlərinin dili.

Azərbaycan ədəbi dili üslubları sistemində mətbuat üslubunun yaranması və Azərbaycan ədəbi dilinin milli dil əsasında inkişafı. Mətbuat üslubunun yaranmasında “Əkinçi” qəzetinin rolu. Qəzetin dil-üslub xüsusiyyətləri: lüğət tərkibi (alınma sözlər, Azərbaycan sözləri, elmi terminlər), qrammatik quruluşda nəzərə çarpan bəzi xüsusiyyətlər. Qəzetin orfoqrafiyası. “Əkinçi” və “Kəşkül” qəzetlərində dil məsələləri.

Azərbaycan dilinə aid yazılmış qrammatikalar, dərsliklər, lüğətlər (A.Bakıxanovun, N.Vəzirovun, M.Əfşarın əsərləri; Mirzə Kazım bəyin dilçilik fəaliyyəti, rus türkologiyası və şərqşünaslığın inkişafında rolu; L.Buqadov, A.Lazarov, T.Makarov, V.Rodlov və başqalarının Azərbaycan dilinə və başqa türk dillərinə aid əsərlərinin elmi-tarixi və təcrübi əhəmiyyəti).

VIII Mövzu: XX əsr Azərbaycan ədəbi dili. İctimai-tarixi şərait. 1905-ci ildə rus inqilabının təsiri nəticəsində Azərbaycanın siyasi həyatında əmələ gələn dəyişikliklər. Bakıda kapitalizmin inkişafı, milli tərəqqi, siyasi yüksəliş. Milli ədəbi dilin sabitləşməsi. Azərbaycanda elm, mədəniyyət, maarif, ədəbiyyat və incəsənətin inkişafı. Bunlarla əlaqədar olaraq ədəbi dilin inkişafı. Ədəbi dilin lüğət tərkibinin genişlənməsi, zənginləşməsi. Bədii dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində şivələrin və alınma terminlərin rolu. Ədəbi dildəki üslublar: a) bədii dil üslubları (hekayə, dram, satira, mətbuat, şeir, poema); b) elmi üslub və onun təlim-tədris qolu; c) klassik şeir üslubu; ç) ictimai-siyasi üslub; d) kütləvi mətbuat üslubu. Ədəbi dilin inkişafında “Molla Nəsrəddin” jurnalı və demokratik mətbuatın rolu. “Molla Nəsrəddin” jurnalı və molla-nəsrəddinçilərin ədəbi dilin milli orijinallığı və saflaşdırılması uğrunda mübarizəsinin xarakteri. Dialekt, jarqon ünsürlərinə və başqa dillərdən yersiz alınma sözlərin, ifadələrin əleyhinə mübarizəsi. “Molla Nəsrəddin” və “Füyuzat” jurnallarının ədəbi dil normalarının müəyyənləşməsində əməli fəaliyyəti və dil siyasətləri. Molla nəsrəddinçilərin xalq danışq dilinə həddindən artıq meyli və füyuzatçıların əcnəbi ünsürlərə həddindən artıq meyli və rəğbəti.

Ədəbi dilin inkişafında C.Məmmədquluzadə və M.Ə.Sabirin rolu. Əsərlərinin dil və üslub xüsusiyyətləri. Elmi və ictimai-siyasi üslubların qüvvətlənməsi və genişlənməsi. Ədəbi dil. Əlifba və orfoqrafiya məsələlərinin ardıcıl müzakirəsi. Azərbaycan dilinin əsas təlim fənləri sırasına daxil edilməsi uğrunda mübarizə aparılması. Azərbaycan dilinə aid yazılmış qrammatika kitabları və başqa dərsliklər.

Azərbaycan sovet hakimiyyətinin qurulması, mədəni inkişaf və maarifin genişləndirilməsi üçün şərait. Məktəb, klub, kurs və kitabxanalarda savadlanma tədbirləri və ədəbi normaların kütləviləşməsində bunların rolu. Azərbaycan dilinin rəsmi dövlət dili elan olunması. C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev, A.Şaiq, M.S.Ordubadi, C.Cabbarlı və başqa söz ustalarının Azərbaycan

dilinin inkişaf yolu barədə nəzəri mülahizə və fikirləri. 1926-cı ildə Bakıda keçirilən Birinci Türkoloji qurultay və Azərbaycan ədəbi dilinin yeni inkişaf dövründə bu qurultayın əhəmiyyəti. Bu mərhələdə ədəbi dildəki üslublar: a) bədii üslub; b) publisist üslub; c) elmi üslub; ç) rəsmi üslub. Bədii və elmi üslubların inkişafında müxtəlif istiqamətlər. “Molla Nəsrəddin” əənələri (C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, M.S.Ordubadi) türkiizmlərə meyl (H.Cavid, Ə.Cavad). Gənc yazıçı və şairlərin müxtəlif istiqamətlərdə tərəddüdlü meyli (C.Cabbarlı, M.Müşfiq və başqaları).

Qrammatika dərsliklərinin və orfoqrafiya qaydalarının təkmilləşməsi. Sovet dövründə yaranmış lüğətlər və dilimizin lüğət tərkibinə əmələ gəlmiş yeniliklərin bu lüğətlərdə əks olunması “Rusca-azərbaycanca”, “Azərbaycanca-rusca” lüğətlər, Avropa dillərindən azərbaycanca və əksinə tərcümə lüğətləri. Müxtəlif elm sahələri üzrə terminlər lüğəti və s.

Sovet dövrü Azərbaycan ədəbi dilinin inkişaf yarımmərhələləri (1920-1940-cı illər, 1940-1980-ci illər). Birinci yarımmərhələ – 1920-1940-ci illər. Sovet dövrü Azərbaycan ədəbi dilinin normallaşması kimi səciyyələnən yarımmərhələnin ilk onilliyinin sonrakı onilliklərdən bir sıra əlamətlərinə görə fərqlənməsi. 40-cı illərin ədəbi dil səviyyəsinin meydana gəlməsində 30-cu illərin keçid dövrü xarakteri. Birinci pillədə-1920-30-cu illərdə ədəbi dildə inqilabdan əvvəlki dövrün əənələrinin saxlanması. 20-ci illərin sonuna doğru əənənin kəskin şəkildə pozulmağa başlaması. Ədəbi dilin bütün sahələr və şaxələr üzrə yenidən qurulması uğrunda ciddi və mürəkkəb mübarizə aparılması: əlifbanın, imla qaydalarının, terminlərin, lüğət tərkibində olan bir çox kəlmə sözlərin yenidən qurulması məsələsi: ərəb, fars sözlərinin azalması. Əcnəbi sözlərə qarşı mübarizə purizmin rolu. Purizmdə zərərli meyl. Rus və Avropa dillərindən 20-ci illərin əvəllərində axın halında söz alınmasının 30-cu illərə doğru normaya düşməsi. Leksik, fonetik, qrammatik türkiizmlərin (osmanlı dili

xüsusiyyətləri) işlənmə səbəbləri və bunun ana dli norma təsiri. Yeni əlifba məsələsində “latınçılar”ın və “islahatçılar”ın mövqeyi. Yeni əlifba komitəsi və onun işi. 20-ci illərin əvvəllərində Terminologiya Komissiyasının yaradılması. Bu komissiyanın işlərinin ilkin nəticələri. İkinci pillə – 1930-1940-cı illərdə ədəbi dildə normallaşmanın güclənməsi. Ədəbi dildə lüzumsuz işlədilən ərəb, fars, türk (osmanlı) elementlərinin azalması. İctimai həyatda baş verən siyasi hadisə və irəliləyişlərlə əlaqədar Azərbaycan ədəbi dilinin daxili imkanları hesabına yeni söz və söz birləşmələrinin meydana gəlməsi. Ədəbi dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində rus dilindən alınmış terminoloji sözlərin getdikcə artması. Şifahi ədəbi dilin elmi mühazirə üslubunun əsasən formalaşması. Müxtəlif elm sahələrinə aid lüğətlərin hazırlanıb nəşr edilməsi. Ədəbi dilimizdə orfoqrafik və orfoepik normanın sabitləşməsi. Xüsusilə terminoloji hərci-mərcliklə mübariznin ilk normal həddə uyğunlaşması. İkinci yarımmərhələ – 1940-1980-ci illər. Bu mərhələnin sovet dövrü Azərbaycan ədəbi dilinin geniş, hərtərəfli inkişaf yolu keçməsi və zənginləşməsi dövrü kimi qiymətləndirilməsi. Cəmiyyət həyatında baş verən bir sıra ictimai-siyasi hadisələrlə, elmi-texniki tərəqqi və təsərrüfat-mədəni inkişaf əlaqədar bu mərhələdə də ayrı-ayrı spesifik cəhətlərin müşahidə olunması (1940-1945-ci illərdə dilə çoxlu hərbi terminlərin gətirilməsi, 1945-1955-ci illərdə sənaye və kənd təsərrüfatının inkişafı, 1955-60-cı illərdə kosmik fəzanın tədqiqi, 1960-cı illərdən sonra elmi-texniki tərəqqinin coşğun inkişafı ilə dildə yeni dövr üçün səciyyəvi olan sözlərin yaranması və s.). Ədəbi dilin 1940-80-ci illərini əhatə edən inkişaf mərhələsində də tam sabitliyin olmaması; Ədəbi dildən bu və ya digər alınma sözün çıxarılması, yeniləri ilə əvəzlənməsi, 1940-1980-ci illər mərhələsinin iki əsas pilləyə ayrılması: Birinci pillədə (1940-1960-cı illər) ədəbi dilin lüğət tərkibinə ehtiyac olmadan gətirilən rus və Avropa sözlərinin əvəzinə qədim ədəbi və danışiq dilində işlədilmiş sözlərin yenidən dilə qaytarılması prosesinin başlanması (mədəniyyət, tərəqqi, maliyyə, nazirlik, iqtisadiyyat,

ezamiyyət, inqilab, mütləqiyyət, iqlim, xəritə, hesab, miqyas, təkamül və s.). Dialektizmlərin az işlənməsi. Azərbaycan ədəbi dilinin daxili imkanlarına əsaslanan yeni sözlərin yaradılması meylinin güclənməsi. Bu mərhələdə rus dilinin təsiri ilə yaranan rus dilindən zəruri tələbatla alınan yeni terminoloji vahidlərin potensialının artması. 1940-cı ildə rus qrafikası əsasında qəbul edilmiş əlifbanın təkmilləşdirilməsi. “І”, sonra “Я”, “Ю”, “Е” hərflərinin Azərbaycan əlifbasından çıxarılması və onun elmi dilçilik əsasları. Orfoqrafiya qaydalarının təkmilləşdirilməsi. 1940-cı il orfoqrafiya qaydalarında alınma sözlərin yazılmasındakı qüsurlar. 1958-ci il orfoqrafiya qaydaları, onun tətbiqindəki islahatlar. Sovet dövründə Azərbaycan ədəbi dilinin Cənubi Azərbaycan ədəbi dilinin tərəqqisində və əcnəbi dillərin təsirindən xilas edilməsi uğrunda mübarizəyə nümunə və dayaq olması. 1945-1946-cı illərdə Cənubi Azərbaycanda yaradılmış mətbuatın dil və üslub xüsusiyyətləri. İkinci pillə (1960-1980-ci illər) ədəbi dilin lüğət tərkibindəki mütəhərrikiyin aradan qalxması. Bir sıra yeni terminoloji vahidlərin yaranması məsələsi. Azərbaycan ədəbi dilinin elmi-texniki və ictimai-siyasi sahələr üzrə inkişafı. Dövlət mükafatına layiq görülmüş dördcildlik. “Rusca-azərbaycanca lüğət”in mədəni hadisə kimi meydana gəlməsi. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının nəşri. Azərbaycan ədəbi dilinin dünyanın inkişaf etmiş dillərindən biri kimi; norma kamilliyi, leksik-terminoloji zənginlik, sintaktik çeviklik; ədəbi dildə funksional üslublarının sabitləşməsi; bədii üslubun inkişafı və tərcümə mədəniyyəti; orijinaldan tərcümələr və Azərbaycan ədəbi dilinin verdiyi imkanlar; elmi üslubun mükəmməlliyi: publisist dilin xarakteri. Azərbaycan ədəbi dilinin nüfuz dairəsinin genişlənməsi və Cənubi Azərbaycan ədəbi dilinə təsiri. Cənubi Azərbaycanda ədəbi dil, normalar və üslublar. Cənubi Azərbaycanda nəşr edilən “Varlıq” jurnalının dil və üslub xüsusiyyətləri. Son illərin dil prosesləri. Latın əlifbasına keçidin zəruriliyi. Müstəqillik dövründə Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafı və dövlət idarələrində tətbiqinin genişləndirilməsi.

Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafına dövlət qayğısı. H.Əliyevin Azərbaycan dili tədbiqinin genişləndirilməsi ilə bağlı sərəncamları. Yeni siyasi-mədəni şəraitdə ədəbi dil proseslərinin əsas istiqamətləri.

İntegrativ tapşırıqlar:

Ədəbi dilin yaranmasında normaların rolunun müəyyənəlməsi haqqında fikir mübadiləsi-debatlar;

Tələbələr-gənclər “Publisistik üslubun xarakteri nədir?”; “Üslublar necə yaranmışdır?”; “Ədəbi dil nədir, hansı üslubları var?” və s. mövzularda esselərin yazılması, debatların təşkili və tələbələrin qiymətləndirilməsi...

Mövzular üzrə təlim nəticələri:

1. Ədəbi dil tarixi fənninin mövzusunu bilir, məqsəd və vəzifələrini tanıyır.
2. Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkül dövrünə aid olan ortağ türk abidələrini tanıyır, dil nümunələrini normalar əsasında fərqləndirir.
3. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının fonetik, leksik, qrammatik norma xüsusiyyətlərini fərqləndirir.
4. Ümumxalq dili əsasında formalaşan Azərbaycan ədəbi dilinin xüsusiyyətlərini fərqləndirə bilir, dövrün mərhələlərini tanıyır.
5. Ş.İ.Xətai və M.Füzuli haqqında məlumatları bilir, hər iki klassikin əsərlərinin dil xüsusiyyətlərini bilir və fərqləndirir.
6. Milli dil əsasında formalaşan Azərbaycan ədəbi dilini təhlil edib, dövrün normaları və üslublarını fərqləndirir.
7. Azərbaycan ədəbi dilinin milli dil əsasında formalaşan dövrün bu mərhələsində mövcud dil xüsusiyyətlərini tanıyır və fərqləndirir.
8. XX əsr Azərbaycan ədəbi dil nümunələrini tanıyır, norma xüsusiyyətlərini fərqləndirir, üslublarını bilir.

Məşğələlərin mövzular üzrə bölgüsü
Kursun tədrisinə 3 kredit, 45 saat verilir.
Fənnin tədris tematik planı:

sıra №- si	Mövzular	Əyani	
		Müh.	Sem.
	III kurs, II yarımil		
1	“Ədəbi dil tarixi” fənninin mövzusu, məqsəd və vəzifələri	2s.	
2	Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkülü dövrü	2s.	2s.
3	“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dili	2s.	2s.
4	Azərbaycan ədəbi dilinin ümumxalq dili əsasında formalaşması və inkişafı dövrü	2s.	
5	XIII-XIV əsr Azərbaycan ədəbi dili		2s.
6	İ.Həsənoğlunun dili		2s.
7	İ.Nəsiminin dili		2s.
8	XV-XVI əsrlərdə Azərbaycan ədəbi dili		2s.
9	Ş.İ.Xətai və M.Füzulinin dili	2s.	2s.
10	Azərbaycan ədəbi dilinin milli dil əsasında formalaşması və inkişafı dövrü.	2s.	
11	XVII-XVIII əsrlərdə Azərbaycan ədəbi dili.		2s.

12	M.P.Vaqifin dili		2s.
13	XIX əsr Azərbaycan ədəbi dili.	2s.	2s.
14	M.F.Axundovun dili		2s.
15	XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dili	1s.	2s.
16	XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dilinin üslubları		2s.
17	XX əsrin 20-30-cu illərindən sonrakı Azərbaycan ədəbi dili		2s.
18	Cənubi Azərbaycanda ədəbi dilimizin ümumi mənzərəsi		2s.
	Cəmi: 45 saat	Müh.15s.	Sem. 30s.

Ə D Ə B İ Y Y A T

Axundov A. Azərbaycan dilinin tarixi fonetikasi. Bakı, 1973.

Bağirov Q. Azərbaycan dilində fəlin leksik-semantik inkişafı. Bakı, 1971.

Qurbanov A. Azərbaycan ədəbi və danışiq dili. Bakı, 1965.

Qurbanov A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. Bakı, 1985.

Qəhrəmanov C. Nəsimi "Divanı"nın leksikası. Bakı, 1970.

Qukasyan V., Aslanov V. Yazıya qədərki dövrdə Azərbaycan ədəbi dili. Bakı, 1986.

Cavadova M. Ş.İ.Xətəinin leksikası. Bakı, 1977.

Cahangirov M. Azərbaycan milli ədəbi dilinin təşəkkülü. I h., 1978; II h., Bakı, 1990.

- Cəfərov N. Cənubi Azərbaycanda ədəbi dil: normalar, üslublar. Bakı, “Elm”, 1977
- Cəfərov N. Füzulidən Vaqifə qədər. Bakı, 1991.
- Cəfərov N. Klassiklərdən müasirlərə. Bakı, “Çaşoğlu”, 2004.
- Cəfərova N. Azərbaycanşünaslığa giriş. Bakı, 2002.
- Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyyəti. Bakı, 1962.
- Dəmirçizadə Ə. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dili. Bakı, 1959.
- Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan ədəbi dili tarixi, I hissə, Bakı, 1979.
- Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan ədəbi dilinin inkişaf yolları. Bakı, 1958.
- Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Bakı 1967
- Əlizadə S. XVI əsr Azərbaycan ədəbi dili (mühazirə mətni). Bakı, 1966.
- Əlizadə S. Orta əsrlərdə Azərbaycan yazı dili. Bakı, 1985.
- Hacıyev T. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Bakı, 1976.
- Hacıyev T. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. II, Bakı, 1986.
- Hacıyev T. Satira dili. Bakı, 1975.
- Hacıyev T. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dili. Bakı, 1977.
- Hacıyev T. “Molla Nəsrəddin”-in dili və üslubu. Bakı, 1983.
- Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dili lüğət tərkibinin inkişafı Bakı, 1986.
- Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dili tarixindən seminar məşğələləri. Bakı, 1986
- Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dilinin zənginləşmə yolları. Bakı, 1987.
- Xudiyev N. Yazıçı dili və üslubu. Bakı, 1988.
- Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dilinin sovet dövrü. Bakı, 1989.
- Xudiyev N. Tərcümə ədəbiyyatı və ədəbi dilimiz. Bakı, 1990.
- Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkülü. Bakı, 1991.
- Xudiyev N. XIII-XIV əsrlər Azərbaycan ədəbi dili. Bakı, 1992.
- Xudiyev N. XV-XVI əsrlər Azərbaycan ədəbi dili. Bakı, 1993.

Xudiyev N., Quliyev Ə. Qədim türk abidələrinə aid materiallar. Bakı, 1993.

Xudiyev N. Azərbaycan milli ədəbi dilinin yaranması və inkişafı. Bakı, 1994.

Xudiyev N. XX əsr Azərbaycan ədəbi dili. Bakı, 1995.

Xudiyev N. Ədəbi dilimiz efirdə və ekranda. Bakı, 2000.

Xudiyev N. H.Əliyev və Azərbaycan dili, Bakı, 1997, Tehran, 2001.

Xudiyev N. Radio, televiziya və ədəbi dil. Bakı, 2001, Tehran, 2002.

Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Bakı, 1995, Ankara, 1997, Tehran, 1998, 2003.

Xudiyev N. Haydar Aliyev: Devlet kuruculuğu ve dil politikası. Bakı, “Azatam”, 2005.

Xudiyev N. Xalqın tarixi haqqı: dilimiz, varlığımız, Bakı 2003, Tehran, 2004.

Kazımov Q. Azərbaycan dilinin tarixi. Bakı, 2003

Məhərrəmov A. Azərbaycan ədəbi dilinin sovet dövrü. Bakı,

Məhərrəmov R., Cahangirov M. Azərbaycan dilinin tarixi sintaksisinə dair materiallar. Bakı, 1962

Məhərrəmov R. Sabirin satirik şeirlərinin leksikası. Bakı, 1968.

Məmmədov Y. Orxon-Yenisey abidələrində adlar. I hissə, Bakı, 1979, II h., 1981.

Məmmədov Y. Azərbaycan dilində sözlərin leksik-semantik inkişafı. Bakı, 1987.

Mirzəzadə H. Füzulinin dili. Bakı, 1965.

Mirzəzadə H. Azərbaycan dilinin tarixi sintaksisi. Bakı, 1968.

Mirzəzadə H. Azərbaycan dilinin tarixi morfolojiyası. Bakı, 1962.

Mustafayeva Q. Azərbaycan dilinin üslubiyatı. Bakı, 2010.

Namazov N. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikasına dair seminar məşğələləri (morfolojiya və sintaksis). Bakı, 1979.

Rzazadə M. XVIII əsr Azərbaycan ədəbi dili tarixinə aid materiallar. Bakı, 1961.

- Rəhimov M. Azərbaycan dilində fəl şəkillərinin formalaşma tarixi. Bakı, 1962.
- Sadıqova S. Azərbaycan ədəbi dilinin arxaik morfemləri. Bakı, ADPU, 2018.
- Seyidov Y. Əlizadə S. Klassik Azərbaycan şairləri söz haqqında. B., 1977.
- Tanrıverdiyev Ə. “Kitabi-Dədə Qorqud”un söz dünyası. Bakı, “Nurlan”, 2007.
- Tanrıverdiyev Ə. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. “Elm və təhsil”. Bakı, 2010.
- Zərinəzadə H. Fars dilində Azərbaycan sözləri. Bakı, 1962.

Mündəricat:

İzahat vərəqi	
Kompetensiyalar	
Fənnin hədəfi, məqsədi	
Fənnin təlim nəticələri	
Qiymətləndirmə	
Fənnin tədrisində istifadə ediləcək təlim və öyrənmə metodları	
Fənnin təsviri	
Fənnin məzmunu	
Mövzular üzrə təlim nəticələri	
Təqvim-tematik plan	
Ədəbiyyat siyahısı	